

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації Іванченка Ярослава Миколайовича на тему:
«Правозастосовча дискреція в умовах соціальної кризи:
теоретико-правові аспекти»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Висновок підготовлений за результатами публічної презентації дисертації на тему «Правозастосовча дискреція в умовах соціальної кризи: теоретико-правові аспекти», виконаної здобувачем кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Іванченком Ярославом Миколайовичем на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», що відбулася на засіданні Міжкафедрального наукового семінару юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 12 від 27 березня 2025 р.).

Науковий рівень дисертації відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44. Дисертація містить науково обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, а саме: обґрунтування нових науково-теоретичних положень щодо особливостей правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Актуальність теми та її зв'язок з науковою тематикою факультету.

Військова агресія росії проти України спричинила у суспільстві численні кризові явища, які посилюються та поглиблюються додатково і через комплекс внутрішніх чинників. Тож, стан українського соціуму, відповідно до соціологічних показників, у повній мірі відповідає характеристикам всеохоплюючої соціальної кризи. Кризові явища у суспільстві вимагають змін та трансформацій у всіх секторах соціальної системи, зокрема, і у правовій.

Якщо розглядати регулювання суспільних відносин, базовим є поділ на нормативне та індивідуальне (у тому числі, піднормативне) регулювання. Нормативне регулювання встановлює загальні засади, але не може відповісти абсолютно на всі ситуації, зважаючи на їх багатоманітність. Тому значна кількість правових відносин, зокрема, і правових конфліктів, вирішуються на

рівні правозастосовчої діяльності, яка за своєю природою є індивідуальним піднормативним регулюванням. Воно, на відміну від нормативного, може врахувати особливості конкретних суспільних відносин, не в останню чергу через наявність інституту правозастосовчої дискреції. Первинно правозастосовчий розсуд призначений якраз для більш всебічного та справедливого розгляду, максимального захисту прав і свобод громадян. Проте в Україні він нерідко пов'язаний зі зловживаннями суб'єктами владних повноважень своїми правами, використанням правозастосовчого розсуду на шкоду адресатам правових норм. Така ситуація навіть у нормальних умовах здатна підірвати віру особи у державні інституції. Проте, в умовах соціальної кризи широка правозастосовча дискреція визначається як один з чинників негативного впливу на правосвідомість населення та поглиблення кризових явищ у соціумі. Тож, ситуація, що склалася, потребує реакції та всебічного аналізу. Але на теоретичному рівні спеціального дослідження правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи до цього часу не проводилося.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали наукові розвідки українських та зарубіжних науковців, таких як В.Б. Авер'янов, О.В. Артеменко, Н.А. Бааджи, Ю.Г. Барабаш, І.В. Булгакова, О.О. Гайдунін, А.А. Грінь, О.Л. Жильцов, М.К. Закурін, Д.М. Лук'янець, М.В. Коваль, В.С. Ковальський, І.В. Ковбас, Л.В. Крупнова, А.С. Макаренко, Т.В. Михайліна, С.С. Мороз, Л.М. Ніколенко, С.А. Резанов, М.Б. Рісний, М.Д. Савенко, Г.Д. Стрежнєв, Т.М. Фуфалько, Н.О. Ханова, С.О. Шатрава та багато інших.

Таким чином, тема дослідження є актуальною як в науковому, так і в практичному плані. Наукова, пізнавальна актуальність полягає в необхідності дослідження теорії соціальних криз, аналізу ситуації в Україні як кризової, дослідження загальних ознак та сутності правозастосовчої дискреції. В практичному плані актуальність обумовлена тим, що для розвитку держави в умовах соціальної кризи необхідно підвищувати довіру до державних органів та посадових осіб, рівно як і підвищувати рівень суспільної правосвідомості. У цьому аспекті критично необхідним є вирішення проблем, які візуалізуються у сфері правозастосовчої дискреції. Отже, є підстави стверджувати достатню обґрунтованість обраної теми дослідження та потребу її розробки.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках тем «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (ДР №0122U002369) та «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (ДР № 0124U004605), в межах яких дисертантом досліджені особливості правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній правовій науці запропоновано вирішення науково-теоретичних та практичних проблем щодо особливостей правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження та полягає в наступному:

Вперше:

розкрито різну роль правозастосування та правозастосовчої дискреції у правових системах романо-германського, англо-саксонського типу та систем конвергентного типу (у тому числі, пострадянського права). Зокрема, у країнах англо-американського права роль правозастосовчої дискреції є набагато ширшою і нерідко стосується виправлень дефектів норм статутного права або створення нових правових норм. Бо специфічні ознаки дискреції країн англо-американського права витікають з особливостей правозастосування у цих державах, яке, в аспекті прецедентного права, зливається з процедурою правотворчості. Самі ж норми статутного права нерідко мають узагальнений, неконкретизований характер, а інколи і повністю відсутні з певного питання. Отже, для досягнення цілей правозастосування та правотворчості суддя в англо-саксонських правових системах дійсно наділений набагато ширшою правозастосовчою дискрецією, що обумовлено структурою системи права та судовою правотворчістю. Для класичних країн романо-германського типу правових систем, як правило, правозастосовча дискреція є набагато вужчою, бо варіанти вибору та межі розсуду зафіксовані у нормах статутного права. Крім того, у країнах романо-германської правової сім'ї (до якої тяжіє й Україна) дефекти законодавства правозастосовчою практикою не виправляються, це є призначенням виключно правотворчості. Оскільки виправлення недоліку (дефекту) означало б його зникнення чи трансформацію. Тим не менше, разове подолання дефектів права у межах конкретної правозастосовчої ситуації здійснюється постійно, у чому й

вбачається неабияке значення правозастосовчої дискреції. Якщо ж говорити про держави пострадянського типу правових систем, до яких безпосередньо відноситься Україна, то широкі межі правозастосовчої дискреції містять у собі значні ризики через низький рівень правосвідомості суб'єктів владних повноважень;

наголошується на тому, що роль правозастосовчої дискреції зростає під час соціальних криз. Це відбувається з двох причин: 1) під час кризових ситуацій у суспільстві правове регулювання стикається з максимальною прогальністю законодавства, оскільки виникають обставини, яких не було раніше, а отже, законодавство не встигає за фактичними соціальними змінами (особливо це стає актуальним під час системних загальнонаціональних криз, як наразі спостерігається в Україні); 2) під час криз суспільство потребує антикризового управління і стає максимально чутливим до будь-яких рішень державних органів та посадових осіб, а отже, схильним і до коливань правосвідомості, починаючи від експоненціального зростання правової активності до різкого зниження та руху у напрямку деформованої правосвідомості (у тому числі, правового нігілізму);

констатується, що широкі дискреційні повноваження допустимі для правозастосовчих суб'єктів у розвинених демократіях, але у державах, де демократія знаходиться на стадії свого розвитку (зокрема і в Україні), широкі дискреційні повноваження можуть стати підставою для зловживань посадових осіб і прийняття ними несправедливих рішень. Так, в Україні низька якість нормативного матеріалу, зокрема і недотримання принципу правової визначеності, поєднується із низьким рівнем правосвідомості суб'єктів правозастосування;

зроблено висновок, що у державах пострадянського типу пережитком минулого, як правило, залишається слідування виключно букві закону. Тобто, якщо межі дискреційних повноважень не зазначено у самій нормі, то правозастосовчим органом вони автоматично сприймаються як необмежені, що набуває вкрай негативних проявів під час соціальної кризи. Здебільшого у юридичній практиці використовується суто позитивіський підхід, який полягає у тому, що достатньо, щоб дискреційні повноваження були законними і реалізовувалися у межах закону. Проте для стабільності соціальної та правової систем за умов соціальної кризи цього недостатньо. Тому робиться висновок про необхідність відступу у національній юридичній практиці від позитивіських засад з акцентом виключно на принцип законності під час

реалізації дискреційних повноважень, і поступовий рух до природно-правових стандартів, зокрема, до реального втілення у юридичній практиці «духу права».

Удосконалено положення щодо:

аналізу причин формування сучасних соціальних криз у світі. Виявлено чинники, які зумовлюють розгортання соціальної кризи в Україні. Констатовано, що поряд з іншими, одним з чинників, що впливає на динаміку соціальної кризи в Україні, є проблеми правозастосування взагалі та правозастосовчої дискреції зокрема. Одним з наслідків цього є зниження довіри до державно-правових інституцій, зростання правового нігілізму та інших форм деформованої правосвідомості, що, у підсумку призводить до поглиблення кризових явищ;

ролі правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи. Зокрема, зроблено висновок, що оскільки життя не є шаблонним, наявність правозастосовчого розсуду у державних органів та посадових осіб спрямована на врахування нестандартних ситуацій та певних особливостей типових соціальних відносин. Під час соціальних криз кількість таких правозастосовчих випадків зростає експоненціально, оскільки нові соціальні умови продукують і нові типи соціальних конфліктів. Тому під час соціальної кризи наявність інституту правозастосовчої дискреції може, у рівній мірі, як допомогти утвердженню принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, так і остаточно зневірити особу у функціонуванні державних та правових інституцій;

значення правозастосовчої дискреції у механізмі правового регулювання. Констатовано, що наявність дискреції у державних органів та посадових осіб є важливим елементом реалізації механізму правового регулювання та застосування права як його заключного (факультативного) етапу;

співвідношення поняття дискреції з суміжними категоріями. У тому числі, констатується, що поняття розсуду може розглядатися у двох аспектах: 1) широкому (загальнопсихологічному), у якому розсуд є ширше дискреції та виходить за межі правозастосування або навіть поза межі правовідносин взагалі; 2) вузькому, коли розсуд розглядається у межах правозастосовчого процесу і в цьому аспекті сприймається як синонім дискреції. Дискреційні повноваження (термін, яким оперує чинне законодавство України) суб'єктів правозастосовчої діяльності розглядаються через їхні права (які виділяються у

структурі повноважень) і реалізуються шляхом застосування розсуду (дискреції). Тобто розсуд (дискреція) визначаються не як синонім дискреційних повноважень, а як зміст та засіб їхньої реалізації. Термін „дискреційна влада” є максимально наближеним до міжнародного права (а саме, до термінології, що використовується Венеційською комісією), хоча у національному законодавстві такий підхід відгуку не знайшов;

легального визначення дискреційних повноважень адміністративних органів. Зокрема, зроблено висновок, що п. 7 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» потребує удосконалення, і його пропонується викласти у такій редакції: дискреційне повноваження – право, надане адміністративному органу законом, діяти чи не діяти, а також обирати один із можливих варіантів рішення відповідно до закону, принципу верховенства права та мети, з якою таке повноваження надано;

конституційного закріплення засад, на яких зобов'язані діяти органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Частину 2 ст. 19 Конституції України пропонується викласти у такій редакції: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а також з дотриманням загальних принципів права», оскільки підхід, що спостерігається у Конституції України наразі, здебільшого характеризує позитивіський підхід до права (що є пережитком пострадянської правової системи), без урахування його природно-правових засад;

особливості правозастосовчої дискреції у галузевому правознавстві. Констатується, що в умовах соціальної кризи правозастосовча дискреція у приватних галузях права може залишатися на тому ж рівні, що і в докризовий період. У той час, як у галузях публічного права має бути суттєво звуженою, і свобода розсуду здебільшого має бути обмежена чіткими варіантами вибору. Як видається, не будь-яка ситуація передбачає можливість формування варіантів поведінки за допомогою закритого переліку, проте це може стати певним запобіжником від надмірності дискреційної свободи, особливо в умовах воєнних дій;

необхідності обмежити кількість випадків, коли суб'єктом владних повноважень на свій розсуд може бути прийнято або не прийнято відповідне рішення, незалежно від юридичних фактів, що складають фактичну основу справи. Акцентується увага на тому, що абсолютно недопустимою є міра

дискреції, коли рішення приймається відповідними державними органами та посадовими особами виключно на основі свого права приймати таке рішення та власної правосвідомості, не приймаючи до уваги фактичні та нормативні підстави. У тому числі, наявність нормативно закріпленого правильно оформленого документа (пакету документів) має бути гарантією прийняття відповідного правозастосовчого рішення, без урахування сумнівів правозастосовчого органу;

поділу меж правозастосовчого розсуду на об'єктивні та суб'єктивні. Разом з тим, оспорується, що до об'єктивних меж відносяться правові норми, узагальнення судової практики, рішення вищих судових інстанцій та інші юридичні тексти (оскільки вони можуть і не містити реальних запобіжників). Натомість, до об'єктивних меж дискреції пропонується відносити правоположення (зокрема, принципи права, критерії правомірності прийнятого рішення), що містяться у юридичних текстах, які розумово та чуттєво можуть сприйматися як гарантії забезпечення прав людини та основоположних свобод під час реалізації правозастосувачем дискреційних повноважень. До суб'єктивних меж розсуду пропонується відносити правосвідомість правозастосувача і його загальний та правовий досвід;

правозастосовчої дискреції у контексті принципу правової визначеності. Зокрема, адресат правової норми має розуміти та передбачувати правові наслідки своєї поведінки, що у корні суперечить широкій правозастосовчій дискреції, особливо в умовах соціальної кризи, коли передбачуваність соціальних, політичних економічних процесів і так зводиться до мінімуму. Надмірність правозастосовчої дискреції призводить до відсутності прогнозованості правових наслідків, оскільки рішення може варіюватися залежно від волі та правосвідомості суб'єкта владних повноважень;

меж правозастосовчого розсуду. Робиться висновок, що універсальними чинниками, які встановлюють межі правозастосовчої дискреції мають визнаватися права і свободи людини, загальні принципи права та «дух права». Вони не залежать від виду правовідносин та конкретного правозастосовчого випадку, тому їх фіксація у загальних нормах щодо дискреційних повноважень відіграватиме роль запобіжника у разі надмірності правозастосовчого розсуду.

Дістали подальший розвиток положення щодо:

аналізу фактичних ознак та показників соціальної кризи в українському суспільстві, що дозволило типологізувати її за низкою критеріїв;

критеріїв наявності чи відсутності дискреційних повноважень. Уточнюється та додатково обґрунтовується, що дискреційними не є повноваження, коли законодавством встановлено не один, а декілька (два чи більше) правомірних варіантів поведінки суду чи адміністративного органу, кожен з яких, разом з тим, має чітко регламентовані підстави, що виключає наявність правозастосовчого розсуду. Тобто вибір варіанта поведінки здійснюється не на основі розсуду, а на основі відповідності фактичних обставин справи одному з варіантів рішення, закріплених правовою нормою;

причин зниження та деформованості правосвідомості українського суспільства, однією з яких визнається інститут правозастосовчої дискреції, який функціонує неналежно. Але, разом з тим, низький рівень правосвідомості посадових осіб є першопричиною неналежного застосування дискреційних повноважень. Отже, крім удосконалення чинного законодавства, необхідним є системне підвищення правосвідомості посадових осіб, для чого доцільно реалізувати комплекс інформаційних та організаційних заходів.

Метою дослідження є обґрунтування нових науково-теоретичних та прикладних положень щодо особливостей правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що в роботі обґрунтовано нові науково-теоретичні та прикладні положення щодо особливостей правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Серед нових результатів можна виокремити такі найбільш істотні:

- проаналізовано показники соціальної кризи в Україні та типологізовано її за значущими критеріями;
- визначено роль правозастосовчої дискреції в умовах соціальних криз;
- уточнено зміст та ознаки дискреції у широкому та вузькому сенсі, розкрито її співвідношення з суміжними категоріями;
- проаналізовано особливості правозастосовчої дискреції у галузевому правознавстві в період соціальних криз;
- висвітлено роль правозастосовчої дискреції у контексті дотримання фундаментальних принципів права, зокрема, принципу правової визначеності;
- проаналізовано шляхи та способи закріплення меж правозастосовчої дискреції у національному праві;
- обґрунтовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства України.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що аналіз, висновки, положення роботи дають можливість по-новому розглядати проблематику правозастосовчої дискреції в умовах соціальної кризи.

Положення та результати дослідження можуть бути використані в науковій діяльності та в навчальному процесі у закладах вищої освіти при підготовці загальних та спеціальних курсів для здобувачів та аспірантів спеціальності 081 «Право», в процесі консультування інституцій громадянського суспільства, державних органів тощо. Отримані результати аргументовані для використання в законотворчій та правозастосовчій практиці в умовах воєнного та поствоєнного стану.

Результати дисертаційної роботи використовуються: в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави та права» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (Додаток А); у правопросвітницькій діяльності ГО „Європейський альянс великих можливостей” під час проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику (Додаток Б).

Результати дослідження доповідались та обговорювались на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Осінні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (24 листопада 2022 р., м. Вінниця); The 4th International scientific and practical conference «Future of science: innovations and perspectives» (February 23-25, 2025, Stockholm, Sweden); The 6th International scientific and practical conference «Science in the modern world: innovations and challenges» (February 20-22, 2025, Toronto, Canada).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертаційній роботі. Дисертаційне дослідження виконане із використанням загальнонаукових та спеціальних методів. У роботі використовувався діалектичний підхід, який дозволив проаналізувати інтеракції між соціальною та правовою системою, зокрема, для виявлення специфіки правозастосовчої дискреції під час кризових ситуацій у суспільстві (п.п. 1.1., 1.2., 1.3., 2.1.). Статистичний метод був використаний для аналізу показників, що характеризують стан кризи у соціумі (п.п. 1.2., 1.3.). У дисертації широко представлені методи дедукції та індукції, що на основі загальнотеоретичних знань про характеристики окремих

правових систем дозволили зробити висновки про специфіку правозастосовчої дискреції у межах кожної з них (п. 1.2.). З подібною метою використовувався метод правової компаративістики, який зробив можливим порівняння, як окремих національних правових систем в аспекті правозастосовчої дискреції, так і їх груп (п. 1.2.). Системний метод застосовувався для аналізу окремих галузей права як частини загальної системи права (п. 2.1.). Формально-юридичний метод дозволив проаналізувати засоби юридичної техніки у досліджуваній сфері, структуру відповідних правових норм, загальні принципи права, які характеризують правозастосовчий розсуд та його межі (п.п. 2.1., 2.2., 2.3.). Герменевтичний підхід застосовувався для тлумачення відповідних правових приписів (п.п. 2.1., 2.2., 2.3.). Метод правового моделювання дозволив сформулювати обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо найбільш оптимального встановлення меж правозастосовчої дискреції (п.п. 2.2., 2.3.).

Список праць, опублікованих за темою дисертації

За темою дисертаційного дослідження опубліковано 4 наукові статті у фахових наукових виданнях України, а також 3 тез доповідей на науково-практичних конференціях, а саме:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Іванченко Я.М. Правозастосовча дискреція у площині теорії соціальної кризи. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. №1-2. С. 26-34.

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.2.4>

2. Іванченко Я.М. Розширення меж правозастосовчої дискреції у період воєнного стану в Україні: за та проти. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №1. С. 17-24.

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.2>

3. Михайліна Т., Іванченко Я. Проблеми правозастосовчої дискреції в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 34-36.

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/5>

4. Іванченко Я. Принцип правової визначеності у площині правозастосовчої дискреції. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. №1. С. 38-44.

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.5>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Іванченко Я.М. Дискреційні повноваження та принцип правової визначеності: аспекти співвідношення. *Осінні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2022».* (24 листопада 2022 р., м. Вінниця). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С.59-64.

6. Іванченко Я.М. Правозастосовча дискреція в умовах соціальної кризи: ризики для стабільності правової системи. *Future of science: innovations and perspectives: The 4th International scientific and practical conference (February 23-25, 2025).* SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2025. С. 384-389.

7. Іванченко Я.М. Проблеми правозастосовчої дискреції у цивільному праві за наявності оціночних категорій. *Science in the modern world: innovations and challenges: The 6th International scientific and practical conference (February 20-22, 2025).* Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2025. С. 602-606.

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Іванченка Ярослава Миколайовича «Правозастосовча дискреція в умовах соціальної кризи: теоретико-правові аспекти» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам п. п. 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44, та може бути представлена до публічного захисту на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Головуючий на засіданні:

декан юридичного факультету

Донецького національного університету

імені Василя Стуса

доктор юридичних наук, професор

Ірина КОВАЛЬ

підпис *Коваль Ірина*
ЗАСВІДЧУЮ
 Вчений секретар університету
Важеник О.Г. Важеник
 «09» квітня 2025 р.

